

DAĞLARCA'NIN KARŞIDÜŞÜNCE'SİNDE KARŞITLIK

Erol Gökşen

■ Bütün ömrünü şiire vakfetmiş olan Fazıl Hüsnu Dağlarca, edebiyat tarihinde ekseriyetle şiir kitaplarının hacmi, konularının evrenselliği ve Türkçeye atfettiği değerle anılır. Bu yerleşik algı sebebiyle yazarın 1961-1962 yılları arasında *Vatan* gazetesinde yayımladığı kısa düzyazılar, o devasa külliyyatın gölgesinde kalmış gizli birer adayı andırır. Oysa *Karşıdüşünce* adıyla kitaplaşan bu metinler analitik bir gözle okunduğunda şairin düşünceyi inşa biçimini en berrak hâliyle açığa çıkarır.

Dağlarca, düzyazı formuna daima mesafeli durmuş bir şairdir. Düzyazının sözcük dünyasını şiirdekine kıyasla daha dar ve sınırlandırıcı bulduğu için sanata yönelik mesaisini bütünüyle şiirin sınırsız olanaklarına hasretmiştir (Gökşen, 2018: 7). Nitekim bir söyleşisinde düzyazıyı “ağır” olarak nitelendirir; ona göre düzyazıdaki kavramsal fazlalıklar bütünüyle yontulduğunda, geriye en saf hâliyle “aforizma” kalır. *Karşıdüşünce*'yi okurken bu felsefi ön kabulü daima akılda tutmak şarttır; zira buradaki metinler, didaktik açıklamaların ötesine geçerek sözcüğün derin anlamına giren ve düşünceyi en yüksek basınçla damıtan bir yapıya sahiptir.

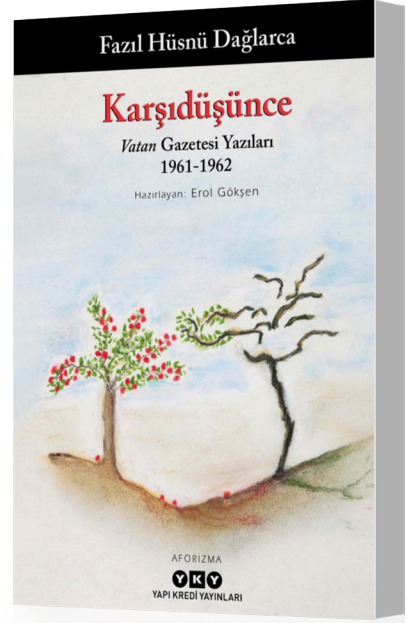
Metinlerin tarihî bağlamını kavramak da bu okuma pratiğine derinlik kazandırır. İlk aforizma denemelerini 1960 yılında *Sözcü* dergisinde gerçekleştiren Dağlarca, 1961-1962 yılları arasında *Vatan* gazetesinin “Daha” adlı köşesinde bu formdaki yazılarını periyodik olarak sürdürür. Öyle ki 13 Şubat 1961 ile 26 Mart 1962 tarihleri arasında, *Sözcü*'dekilerle birleştiğinde toplam altmış aforizma kaleme aldığı görülür. Böylesine sistemli bir üretim, söz konusu metinlerin bütünüyle bilinçli, kararlı bir yazma eyleminin ürünü olduğunu ortaya koyar. Üstelik şairin Türkçeye atfettiği yapısal önem de bu aforizmaların dokusuna nüfuz etmiştir. Türkçeyi “ses bayrağım” şeklinde yücelten ve dilin kudretini varoluşunun merkezine yerleş-

tiren Dağlarca'nın kaleminde sözcük, basit bir aktarım aracının ötesine geçer; bizzat üzerinde işlenen, kendi içinde anlam barındıran estetik bir öge hâlini alır (Gökşen, 2018: 8). *Karşıdüşünce*'de yer alan aforizmalar, daha evvel Dağlarca'nın poetikasını yansıtan tematik bağlamlarda incelenmiştir (Gökşen, 2022: 597-605). Bu tür bir tematik okuma; şairin topluma, tabiata ve evrene yönelik perspektifini yansıtır. Bu çalışma ise bütünüyle yapısal bir sorunun izini sürecektir ve "*Karşıdüşünce* metinlerinde neyin söylendiği ile nasıl söylendiğini birbirine bağlayan ortak bir ilke var mıdır?" sorusuna cevap arayacaktır.

Bu çalışmanın ürettiği temel argüman; söz konusu ilkenin "karşıtlık" olduğu ve aforizmanın da bu ilkenin en kusursuz edebî formunu temsil ettiğidir. Dolayısıyla buradaki asli hedef, temaları tek tek tasnif etme eylemini aşarak tüm metinlerin beslendiği ontolojik kaynağı gözler önüne sermektir. Buna göre metnin kurgusu, *Karşıdüşünce*'yi tümüyle karşıtlık ilkesi üzerinden okumaya dayanır. Dağlarca'nın bu metinlerde nasıl düşündüğünü, aforizma türünü neden seçtiğini aynı anda açıklayan temel unsur, her kavramı kendi karşıtıyla birlikte var etmesidir. Şair bu kavrayışa kendi diliyle doğrudan bir ad verir: "karşıdüşünce". Kitaba adını veren bu sözcük, sıradan bir isimlendirmenin ötesine geçerek tüm metinlere yön veren bir düşünme pratiğini işaret eder. Zira bu düşünme pratiği, iki katmandan oluşur: İlk katmanda Dağlarca, düşünceyi daima karşıtıyla birlikte var ederek dinamik tutar; ikinci katmanda aforizma biçimini, mevcut kavramları tersyüz etme eylemi üzerine kurar. Yazıda da bu karşıtlık ilişkisi kitaptan verilen örneklerle incelenerek şairin aforizma türünü kullanma şekli yorumlanacaktır.

1. Düşüncenin Karşıtıyla Yaşaması

Dağlarca, "*Karşıdüşünce*" başlıklı aforizmalarında kavramın çerçevesini daha ilk cümleden çizer: "*Bir kişi bir düşüncedir. İki kişi iki düşüncedir. Karşı düşünce, iki olduğumuz yerde başlar.*" (Dağlarca, 2018: 43). Tek başına kalan insan kendi düşüncesini taşısa da düşünce, ancak bir başkası çıkıp geldiğinde harekete geçer; zira iki kişinin bulunduğu yerde iki farklı düşünce vardır ve asıl eylem bu düşüncelerin karşılaşmasıyla başlar. Dağlarca'ya göre bu karşılaşma, zihni yoran bir bölünme endişesini geride bırakır; çünkü tam da bu karşıtlık,

düşüncenin serpilip büyüdüğü asıl yerdir. Üstelik bu yaklaşım, düz bir durum tespitini bütünüyle aşan sağlam bir önermeyi barındırır. Nitekim düşünce, zihnin yalıtılmış sınırlarını aşarak iki kişinin karşılaştığı yerde doğduğuna göre düşünmek başından beri kolektif bir eylemdir ve tasarılarımız ancak bir başkasıyla temas ettiğinde tam bir düşünceye evrilir. Dağlarca karşı görüşü bir tehdit olarak algılamak yerine onu, zihnini zenginleştiren bir fırsat olarak değerlendirir: “*Karşımızdaki bizim gibi düşünmüyor mu? Ne güzel. Onun düşündüğünü kendi düşüncemize katalım. Büyütelim usumuzu.*” (Dağlarca, 2018: 43) Sıradan bir hoşgörü anlayışından çok daha ileri ve meşakkatli olan bu tutumu, pasif bir kabullenmeyle karıştırmamak gerekir. Çünkü hoşgörü karşıdaki kişiye katlanmakla ve onu uzaktan izlemekle yetinirken Dağlarca, aradaki sınırı büsbütün ortadan kaldırarak karşıdaki düşünceyi kendi zihnine dâhil eder. Ötekini kendi sınırlarında bırakan hoşgörü anlayışının aksine onu biz-zat içselleştirir. Dolayısıyla onun önerdiği tavır, kişiyi konfor alanında tutan rahat bir erdemden ziyade insanı sürekli değiştiren dinamik bir etkileşimdir.

Dağlarca için uygarlığı ayakta tutan temel dinamik, yine karşı düşüncedir: “*Uygarlık ekmekle, suyla, havayla beslenmez. Karşıdüşüncedir uygarlığı doğuran, yaşatan, geliştiren.*” (Dağlarca, 2018: 43) Ekmek, su ve hava yaşamak için zorunlu olsa da şaire göre uygarlığı inşa eden asıl güç, bu karşıtlık alanıdır. Demek ki uygarlık, durağan ve tamamlanmış bir yapı sayılamaz; farklı düşüncelerin aralıksız şekilde birbirini sınaadığı dinamik bir süreçtir. Üstelik bu süreç kendi kendini üretir; çünkü şaire göre her karşı düşünce, binlerce yeni düşüncüyü doğurur (Dağlarca, 2018: 43). Bu saptamanın örtük bir sonucu daha vardır: Karşı düşüncüyü susturan bir toplum, özgürlüğüyle birlikte uygarlığını da yitirerek ilerleyişini durdurur. Bir başka deyişle, insanı ekmek yaşatsa da bir toplumu diri tutan, farklı görüşlerin çarpışmasıdır. Bu yaklaşımın çarpıcı bir boyutu daha vardır: Karşı düşünce baskıyla yok edilemez. Şaire göre baskıyı yasalarla durdurmaya çalışmak nafil bir çabadır; hatta bu zorlama, düşüncüyü zayıflatmak şöyle dursun daha da güçlendirir. Öyle ki kilit altına alınan karşı düşünce, özgürken dile getirildiği zamanlardan hızla gelişir (Dağlarca, 2018: 43). Önüne çıkan her engeli kendi gücüne katan düşünce, karşılaştığı dirençle biraz daha geliştiğine göre buradaki işleyiş fizikteki bir kural gibi ele alınabilir. Su ya da ışık gibi, karşı düşünce de önüne konan engelle büyür. Baskının kendi kendini boşa çıkarması da tam olarak bundandır; çünkü o, ihtiyaç duyduğu direnci düşünceye kendi elleriyle sunmuş olur.

Aynı düşünce, “Kavga” başlıklı aforizmada doğrudan eyleme dönük şekilde karşımıza çıkar: “*Kavga, karşıdakini bilmektir, tanımadır, anlamaktır. Böylece kavga, karşıdakini kendimize katmaktır.*” (Dağlarca, 2018: 113) Gündelik dilin en sert sözcüklerinden birini ters yüz eden Dağlarca, bilinen anlamıyla yıkım getiren karşıtlığı ve kavgayı, karşıdakini anlama biçimine dönüştürür. Çünkü şairin zihninde dövüşmek ile anlamak arasındaki o keskin sınır, bütünüyle silinmiştir. Demek ki karşı düşünce ile kavga, özünde aynı ilkenin yumuşak ve sert iki yüzünü yansıtır. Benzer diyalektik yaklaşım, “eski” ile “yeni” kav-

ramlarında da kendini gösterir. Dağlarca *Vatan* gazetesindeki ilk aforizma olan “Eskiden Kurtulmak”ta, yeniyi, eskinin karşıtı saymak yerine onu eskinin dönüşmüş bir formu olarak değerlendirir. Nitekim ona göre yeni, eskiyi bütünüyle reddetmeden dönüştüren bir güçtür (Dağlarca, 2018: 13). Böylece şairin “karşı” sözcüğü, dışarıdan gelen bir itiraz kadar içeriden doğan bir yenilenmeyi de imler. Kendi karşıtıyla yüzleşen düşünce, durağanlığını kırarak kendini yeniden üretir. Bu tavır, yeniliği geçmişten kesin bir kopuş sayan anlayışa karşı bir itiraz barındırır. Geçmiş yıkarak yerine onu dönüştürerek sürdüren Dağlarca için karşı çıkış; yok etmekten çok aşarak korumak anlamına gelir. Karşı düşüncenin temel işlevi de tam olarak burada devreye girer: Kendi doğrularına hapsolmayan düşüncenin, kendini sürekli sınayarak varlığını sürdürmesi.

Dağlarca’nın “Işık” başlıklı aforizmalarında ışık ile karanlık, birbirinin tersi olmak yerine birbirini var eden bir bütünlük sunar. Şaire göre de kişi karanlıktan korkmaz, çünkü her karanlığın içinde filizlenmeyi bekleyen küçük bir ışık gizlidir (Dağlarca, 2018: 123). Zira aydınlığı doğuran karanlığın kendisidir: “*Ben yaratmıyorum. Sen yaratmıyorsun. O yaratmıyor. Peki, kim yaratıyor ışığı? Karanlıklar.*” (Dağlarca, 2018: 124) Geriliğin, kötülüğün ve karanlığın birike-rek ışığa dönüşmesi ise bu diyalektiğin en net ifadesidir: Karşıtlar bir arada kalmayarak birbirlerini üretirler. Genel algı karanlığı, ışığın yokluğu sayar; oysaki Dağlarca’nın zihninde karanlık, bizzat o ışığın kaynağıdır. Şairin evreninde karanlık, kötülük ya da gerilik bile kendi içinde bir üretkenlik barındırır; bunlar yok edilecek mutlak bir hiçlik olmaktan çıkarak içinden aydınlığın doğacağı verimli bir toprağa dönüşür.

Karşıtlığın birlikteliğine inanan şairin bu tutumu, kendi benliğini kavrayış biçimiyle de yakından ilişkilidir. Dağlarca, bir “şair”in özünde birçok “insan”-dan oluştuğunu vurguladığı için okurun zihninde sınırları kesin çizgilerle çizilmiş, tek boyutlu bir “şair Dağlarca” imgesi de beliremez (Gökşen, 2018: 7-8). Kendini tek bir sese hapsedmeyen bir şair, kendisini çok sesli görür. Zira karşı düşünce de sonradan benimsenmiş içinde birçok sesi barındıran bu zihnin düşünme ve üretme biçimini karşılamaktadır. Her kavramı karşıtıyla birlikte ele alan bu aforizmalar, çoğu kez kesin bir yargıya varmadan, okuru bir soruyla yahut çözülmemiş bir gerilimle baş başa bırakarak biter. Söz konusu açık uçlu yapı, mutlaklığı ve tekilliği reddeden bir zihnin yansımasıdır.

2. Aforizma: Karşıtlığın Biçimi

Dağlarca diyalektik bir mantıkla düşünüyorsa, seçtiği anlatımın da bu düşünce yapısına uyması beklenir; nitekim aforizma, tam da bu işlevi gören bir biçimdir. Görünüşte birer gazete yazısı olan bu metinler, kuruluş mantığı bakımından standart köşe yazılarından ayrılır. Güncel bir olaydan hareketle bir görüşü adım adım temellendiren ve okuru ikna etmeye çabalayan köşe yazısının aksine Dağlarca’nın metinlerinde öğretici bir açıklamanın yerini, dili damıtma eylemi; bir kanıtın yerini ise sezdirme alır. Hazır bir sonucu sunarak

okuru ikna etmeye çalışan köşe yazarının kürsüsünden inen Dağlarca, son noktayı koyma işini doğrudan okurun zihnine bırakır.

Bu aforizmaların en belirgin özelliği, ele aldığı kavrama bir soru yönelterek onu özlü bir tanımla yeniden üretmesidir. Dağlarca, “Güç nedir?” diye sorduktan sonra şu yanıtı verir: “*Güç, istemenin kımıldanışıdır.*” (Dağlarca, 2018: 33) Gücü salt tahakküm bağlamından koparan bu tanım, onu istek, hareket ve yönelim çerçevesinde yeniden düşünmeye sevk eder. Ne var ki tanımla yetinmeyen şair, kavramı anında karşıtının yanında konumlandırır; güçsüzlüğü gücün karşıtı saymak yerine onu gücün yokluğu şeklinde tanımlar: “*Güçsüz, güçlünün karşıtı değildir. Onun yoğudur.*” (Dağlarca, 2018: 33) Bu cümleyi vurucu kılan temel unsur, okurun beklediği alışlageldik karşıtlığı reddedip yerine yepyeni bir karşıtlık ilişkisi üretmesidir. Aslında metnin bu yapısal kurgusu başlı başına bir düşünme dersidir; çünkü aforizma önce güvenli bir zemin sunar (tanım), ardından o zemini birdenbire sarsar (karşıtlık). Salt bilgi aktarmayı aşarak yeni bir düşünme biçimi aşılayan bu yöntemin ardından benzer soru-yanıt formülü pek çok metinde yinelenir: “Leke nedir?”, “Kamu nedir?”, “Soy gütmeye nedir?” gibi sorular, sözlük anlamını vermenin ötesine geçerek kavramı yeniden düşünmek için işlev görür. Okurun beklentisini tersyüz eden bu diyalektik hamle, kitaptaki aforizmaların ana yapısıdır. Söz gelimi, “*Toplum hepimizden büyüktür. Ama toplum kavramı toplumdaki büyüktür.*” aforizmasında okur, ilk cümleyi onayladığı anda ikinci cümledeki gücüyle bir duraksama ve aydınlanma yaşar (Dağlarca, 2018: 59). Aynı diyalektik ilke diğer metinlerde de kendini gösterir: “*Köpekler irileştikçe küçülürler.*” cümlesi fiziksel büyüme ile itibari küçülmeyi çelişkili bir biçimde karşı karşıya getirirken “Sayılar, büyüdükçe değersizdirler.” yargısı nicelik ile değer arasında ters orantı kurar (Dağlarca, 2018: 117, 85). Kısa ve özlü yapılarına karşın anlamı daraltmak yerine derinleştiren bu cümlelerdeki karşıtlık, yerleşik algıyı parçalayarak okuru eksik bırakılan anlamı yeniden üretmeye davet eder. Nihayetinde anlam, yazar ve okur arasında ortaklaşa inşa edilen bir ürüne dönüşür. Aforizmanın karşıtlıklar üzerine inşa edilmesi, türün felsefi kökenleriyle açıklanabilir. Bu noktada Dağlarca’nın metinleri, düşünsel yönü ağır basan aforizmalar kaleme alan Herakleitos, Schopenhauer ve Nietzsche çizgisine yerleşir (Gökşen, 2018: 7). Söz konusu isimler arasında Herakleitos çok daha belirleyicidir; çünkü onun düşünce sisteminin merkezinde “karşıtlığın birliği” ilkesi bulunur. Kısmen aynı felsefi temele yaslanan Dağlarca’da bir kavram, ancak kendi karşıtıyla birlikte var olduğunda anlam kazanabilir.

Aforizmanın bir diğer belirgin özelliği de soyut bir kavramı somutlaştıran bir imge inşa etmesidir. Örneğin toplumu bir kapıya benzeten Dağlarca, “Toplum bir kapıdır. Ama açar biri, bu kapıdan yine de toplum geçer.” der; böylece toplumun barındırdığı karşıtlığı bir eyleme çevirir. Şu hâlde toplum, hem insanların önünü açan devasa bir yapıdır hem de harekete geçmek için tek bir kişinin dokunuşuna muhtaç olan durağan bir nesnedir. Hem kapatan hem de geçişe izin veren bu kapı imgesinde, karşıtlık ilkesiyle kurulan bir yapı öne

çıkar. Uzun bir tasvire girmeden toplumu niteleyen şairin evreninde imge, metne eklenmiş bir süs olmaktan çıkarak kurucu bir ögeye evrilir. Çünkü kavramlara dayalı bir dilin uzun yollarla anlatabileceği bir çelişkiyi, bu imge tek başına verir. Sonuçta “engel” ve “geçit” kavramlarını aynı anda kendinde toplayıp niteleme sıfatlarının yapamayacağı anlamı veren bu imge, Dağlarca’nın düşünme eylemini imgeler üzerinden yürüttüğünü ortaya koyar. Aynı yöntem, “ekmek” imgesinde çok daha ileri bir boyuta taşınır. Dağlarca’nın evreninde ekmek, gündelik bir nesne olmanın çok ötesine geçerek evrensel bir gücü tanımlar hâle gelir: “Ekmektir bir bakıma bütün uygarlığımız. Yıldızlar bile ekmeğin bir başka bakımdan aranmasıdır.” (Dağlarca, 2018: 56). İnsanın hayatta kalmak için ürettiği bu gıda, uygarlığın bütününe ve yıldızlara uzanan sonsuz arayışı tek bir sözcükle nitelerken kendi içinde bir tezatlığı da barındırır: “*Ekmeğin bir büyüklüğü vardır: Çalıştırır bizi. Ekmeğin bir küçüklüğü vardır: Boyun eğdirir, yalan söyler bize.*” (Dağlarca, 2018: 102) Görüldüğü üzere ekmek, hem insanı eyleme sevk eden bir güç hem de ona boyun eğdiren bir tahakküm aracıdır.

Aforizmanın vurucu etkisi, sözcüğü çoğaltmaktan ziyade eksiltmekten beslenir. Nitekim düzyazıyı “ağır” bulan Dağlarca’nın, metindeki fazlalıklar atıldığına geriye yalnızca aforizmanın kaldığını belirtmesi de bu durumu doğrular (Gökşen, 2018: 7). Dildeki bu eksiltme eğilimini “Sus” başlıklı aforizmasında en uç noktaya taşıyan şair için susmak, bir “konuşamama” hâli olmaktan çıkarak konuşmanın kendisine karşıt ve ondan çok daha sarsıcı bir eyleme dönüşür: “*Susmak, bağırmanın haykırmanın karşıtıdır.*” (Dağlarca, 2018: 121) İnsanlığın kaderini asıl susanların belirlediğini ileri süren Dağlarca’nın düşünce dünyasında söylenmeyen şey, daima söylenenden daha ağır bir anlam taşır. Aforizma da tam olarak bu diyalektik mantıkla işler; zira metin daraldıkça anlam ufku genişler. Şaire göre eğer anlam, sözcük azaldıkça büyüyen bir yapıdaysa; dünyada en çok şey anlatan eylem susmanın ta kendisidir.

Aforizmaların yıldız işaretleriyle bölünmüş parçalı yapısı da şairin kısa, net ve vurucu ifade tarzını belirginleştirir. Kendi içinde bağımsız bir anlamı olan her bir parça, ana başlığın etrafında toplandığında ele alınan kavramın farklı bir yönüne işaret eder. Bu sebeple yıldızlarla birbirinden ayrılan metinler, çoğunlukla birbirini bütünleyen veya doğrudan birbirine karşıt düşen ikili yargılar hâlinde dizilmiştir. Metinde önce ana bir yargı inşa edilir; hemen ardından onu sınyayan yahut tersyüz eden ikinci bir yargı belirir ve bu şekilde iki parçalı bir metin mimarisi oluşur. Kendi sınırları içinde bir karşılaştırmaya dayanan her bir aforizmada okur, mevcut karşıtlığı pasif bir okumayla geçiştirmek yerine o diyalektik gerilimi doğrudan deneyimler.

Sonuç

Dağlarca'nın *Vatan* gazetesindeki aforizmaları, şiir dışında farklı bir türde bir deneme çalışması gibi görünmesine karşın şairin düşünme biçimini en yalın hâliyle ortaya koyar. Bu yazıda da gösterildiği üzere söz konusu metinlerin merkezinde tek bir ilke bulunur: karşıtlık. Yazarın da "karşıdüşünce" olarak adlandırdığı bu ilke, iki düzlemde eş zamanlı biçimde işler. Nitekim "karşıdüşünce"; düşünceyi daima karşıtıyla buluşturup canlı tutarken biçimsel düzlemde aforizmayı bütünüyle kavramları tersyüz etme eylemi üzerine kurar.

Organik biçimde kenetlenen bu düşünme biçimi, bir neden-sonuç ağı kurarak birbirini besler. Dağlarca karşıtlık felsefesiyle düşündüğü için doğrudan karşıtlıkla yazar; karşıtlıkla yazdığı için aforizma formunu seçer ve bu yüzden kavramları bilinen anlamlarının içine hapsetmek yerine onları karşıtlıklarıyla yan yana getirerek yeniden inşa eder. Gücü doğrudan yokluğuyla, toplumu kendi idealiyle, yeniyi de eskinin dönüşümüyle var eden aforizmalar, bu döngünün en kusursuz kanıtlarıdır. Oysaki şairin buradaki amacı kesin hükümler vermiş olmaktan çıkarak kurduğu her yargıyı anında sınamak ve söz diziminin zihinde yarattığı basınçla okuru kavramları yeniden üretmeye yöneltmektir. Şu hâlde *Karşıdüşünce* metinlerinin asıl önemi, Dağlarca'nın kavramları nasıl bir zihin süzgecinden geçirdiğini, yani varlığa dair bakışını kayıt altına almasında yatar. Zira şair; tekil bir olaydan bütün yeryüzüne, bir dilim ekmekten devasa bir uygarlığa geçerken daima aynı diyalektik yapıyı kurar: Kavramı karşıtıyla var eder, düşünceyi karşıtlığın yarattığı kıvılcımla ateşler.

Kaynaklar

Dağlarca, Fazıl Hüsnü. *Karşıdüşünce: Vatan Gazetesi Yazıları 1961-1962*, haz.: Erol Gökşen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

Gökşen, Erol, "Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın Vatan Gazetesindeki Aforizmalarında Düşünce Evreni", 14. *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Kongresi Tam Metinleri*, s. 597-605.

Gökşen, Erol, "Sunuş". Fazıl Hüsnü Dağlarca, *Karşıdüşünce: Vatan Gazetesi Yazıları 1961-1962*, haz.: Erol Gökşen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s. 7-8.